

ARAP İSYANLARINDA ON YILIN MUHASEBESİ VE TÜRKİYE'NİN YERİ

BURHANETTİN DURAN*

GİRİŞ

Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin Aralık 2010'da kendini yakmasıyla başlayan kitlesel protestoların üzerinden on yıl geçti. Yase-min Devrimi ile başlayan dalga Mısır'da Tahrir Devrimi ile siyasi bir kasırgaya dönerek bu iki ülkenin yanı sıra Libya ve Yemen'de otoriter liderlerin sonunu getirmiştir. Kuveyt ve Ürdün'de hükümetler değişirken Umman, Suudi Arabistan ve Fas yönetimleri reform yaparak protestocuları teskin etmiştir. Bahreyn'deki isyanlar Suudi Arabistan'ın doğrudan askeri müdahalesi ile bastırılırken Suriye'de Esed rejimi İran ve Rusya'nın desteğiyle ayakta kalmıştır. Birkaç ay içerisinde 1940'larda ortaya çıkan post-kolonyal rejimlerin oluşturduğu bölgesel düzen büyük bir kırılma yaşamıştır. Tunus'ta Zeynelabidin bin Ali ve Mısır'da Hüsnü Mübarek protestolardan bir ay sonra iktidarı terk etmek zorunda kalmıştır. Yemen'de Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih bir yıl dirense de yerini yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye bırakmıştır. Libya'da Muammer Kaddafi ise önce uluslararası bir askeri müdahale ile iktidarını ve sonra muhaliflerin eline geçince de hayatını kaybetmiştir.

“Onur, insan hakları, özgürlük ve demokrasi” talepleri ile sokaklara çıkan Arap halkları ABD ve AB'den destek görmediği gibi Körfez'in

* Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi ve SETA Genel Koordinatörü

statükocu rejimleri tarafından karşı devrim ile susturulmuştur.¹ “Bahar” getirmesi beklenen isyanlar sadece iki buçuk yıl sonra “Arap kışı”na çevrilmiştir. 2012’de Mısır’ın ilk seçilmiş cumhurbaşkanı olarak göreve başlayan Muhammed Mursi Temmuz 2013’te Sisi darbesiyle devrilmiştir. Böylece Arap dünyasının en güçlü ülkesi Mısır otoriter rejimler arasına katılmıştır. Tunus, Nahda lideri Gannuşi’nin feraseti ve mahareti sayesinde devrimini zar zor koruyabilirken Libya, Suriye ve Yemen’in halen iç savaştan çıkması zor görünmektedir. Bu ülkelerde istikrarlı ve demokratik yönetimlerin kurulması halen çok uzak bir olasılık olarak görünmektedir.

En iyi durumdaki Libya, Türkiye’nin 2019’da BM’nin tanıdığı Serac hükümetine verdiği kritik destek sayesinde bir siyasi geçiş süreci yaşamaktadır. Darbeci Hafter’in Trablus’u alarak otoriter bir yönetim kurması engellendiyse de geçiş sürecinin ve Aralık 2021’deki seçimlerin ne getireceği belirsizliğini korumaktadır. Körfez’in statükocu rejimlerinin Arap halklarının demokratik taleplerini bastırmasının Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yeni bir bölgesel denklem ürettiği açıktır. Müslüman Kardeşler’in tasfiyesi ve İran’a karşı bloklaşma yeni denklemin ilk sonuçlarıdır. Türkiye’nin halkların taleplerine gösterdiği saygı, demokratik modelinin cazibesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın güçlü liderliği ve proaktif dış politikası Körfez başkentlerini kaygılandırmıştır.²

Bu kaygı Körfez elitleri nezdinde Türkiye’nin de sınırlandırılması gereken bir ülke olarak konumlandırılmasına sebep olmuştur. Türkiye’nin 2013 ile 15 Temmuz 2016 darbe girişimi arasında yaşadığı türbülansa bu sınırlandırma hamlelerinin etkisi açıktır. Ayrıca ABD Başkanı Trump döneminde (2016-2020) Körfez bloku daha da cesaretlenerek hem İran hem de Türkiye’yi sınırlandırma yönündeki hırslı iddiasını sürdürmüştür. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK)

¹ Batı’nın Arap isyanlarına yaklaşımı için bkz. *Re-Thinking Western Policies in Light of the Arab Uprisings*, ed. R. Alcaro ve M. Haubrich-Seco, (Edizioni Nuova Cultura, IAI Research Papers, Roma: 2012).

² Türkiye modeli üzerine daha geniş bilgi için bkz. *Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları*, ed. Mehmet Akif Kireççi, (ASEM, Ankara: 2014).

üyeleri Suudi Arabistan ve BAE önderliğinde Katar'ı ablukaya almıştır. Bu denklemde öne çıkan şey Körfez ülkelerinin İran karşısında İsrail ile birlikte hizalanmasıdır. Arap halklarının sosyoekonomik dinamiklerinden gelen sahici demokrasi taleplerinin bastırılması ve Batı başkentlerinin buna gösterdiği ikiyüzlü sessizlik ibretlik bir durum olarak tarihin sayfalarına geçerken bölgesel güç rekabeti de hızlanmıştır.

Bu makale öncelikle Arap isyanlarının bastırılmasının sonuçlarına ve alınan acı derslere odaklanmaktadır. Statükocu güçlerin getirdiği kırılğan bloklaşma, DEAŞ olgusu, vekalet savaşları, bölgesel güçlerin politikaları, Trump döneminin bölgeye etkisi ve yeni iktidara gelen Biden yönetiminin etkilediği yeni konumlanmalara değinmektedir. Ayrıca Türkiye'nin isyanlardan on yıl sonra nasıl bir politika yürüttüğü de ele alınmaktadır.

HAYAL KIRIKLIĞI, ACI DERSLER VE KAYBEDİLENLER SARMALI

Arap isyanları 2011'in hemen başında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da demokrasinin geç kalmış olan dördüncü dalgasının nihayet gelişi olarak karşılanmıştır.³ Bölgedeki otoriter rejimlerin (önce cumhuriyetler, sonra monarşiler) birer birer yıkılacağı ve yepyeni bir dönemin başlayacağı beklentisi oluşmuştur. Ancak Ağustos 2011'e gelindiğinde Bahreyn'deki gösteriler sert bir şekilde bastırılırken Suriye'deki durum bir iç savaşa dönüşmüştür. Sonrasında Fas ve Ürdün'de protestolar kısmi bir reform süreci ile karşılanırken mevcut siyasal yapı kendisini korumayı bilmiştir. Eski rejimin (*fulul*, özellikle ordu ve

³ John L. Esposito, Tamra Sonn ve John O. Voll, *Islam, Democracy after the Arab Spring*, (Oxford University Press, Oxford: 2016), s. 3; Arap isyanları öncesi olmayan protestolar olarak değerlendirilmiştir. 20. yüzyılın başındaki anti-kolonyal bağımsızlık hareketlerinden de 1920-1973 arasında monarşileri yıkan devrimlerden de 2003 Irak işgali sonrası anayasacı hareketlerden de farklıdır. Ve her şeyden önce Arap Baharı da peşinden gelen Arap kışı da Arapların kendi tecrübesidir. Bkz. Noah Feldman, *The Arab Winter*, (Princeton University Press Princeton: 2020), s. xii; Yine Arap Baharı'nın doğu-batı ayrımını ortadan kaldırması ve post-kolonyal olgusunun sonu olarak değerlendirilmesi için bkz. Hamid Dabashi, *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, (Zed Books, Londra: 2012).

yargı) tasfiye edilmediği Mısır'da 2012 seçimlerinden bir yıl sonra ordu Mursi yönetimini darbe ile devirmiştir. 2013 yazına gelindiğinde Tunus haricinde Arap Baharı ülkelerinden hiçbirinde demokrasiye geçiş yaşanmayacağı netleşmiştir.⁴ Bir yandan Yasemin Devrimi'nin başarıya ulaşması aslında diğer Arap isyanlarının da iç savaş ya da daha fazla otoriterleşme ile sonuçlanmasının kaçınılmaz olmadığını göstermektedir.⁵ Öte yandan ise otoriter rejimlerin adaptasyon kabiliyetlerinin yüksek olduğu görülmüştür. Arap rejimlerinin stratejileri hem protestoları şiddetle bastırma hem de kısmi reformlarla muhalefeti kapsama özelliğini sergileyebilmiştir.⁶

Otoriter rejimlerin ne kadar kırılğan olduğu görülmüşse de halkların ayaklanması ile devrilen otoriter liderlerin yerini ordunun ya da iç savaş milislerinin ve dış güçlerin doldurması yaygın bir hayal kırıklığı üretmiştir. Yasemin ve Tahrir devrimlerini ateşleyen sebepler Arap halkları için halen çok canlı ise de demokratik yönetimlere kavuşmanın ne denli zor olduğunun müşahede edilmesi alınan dersler arasındadır. İsyenlar sonrası oluşan kaostan Irak ve Suriye'de DEAŞ'ın ve diğer vekil güçlerin istifade etmesi ise apayrı bir acı ders konumundadır.

Arap isyanları başlamasından kısa süre sonra deforme edilerek karşı devrimcilerin hesaplarına tahvil edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında "İs-

⁴ Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren 1989 Doğu Avrupa devrimleri gibi demokrasiye geçiş ile mi sonuçlanacağı yoksa 1848 devrimlerinden sonra olduğu gibi otoriter rejimlerin kendilerini konsolide mi edeceği gündeme gelmiştir. 1989 dalgasında Sovyet blokunun çöküşü, Doğu Avrupa ülkelerinin Batı'nın güvenlik şemsiyesine alınması ve AB'ye üyelik vaadi gibi dış faktörler ülkeleri kapitalizm ve demokrasiye icbar etmiştir. Benzer dış faktörler Ortadoğu için söz konusu değildir: Petrolün güvenli bir şekilde transferi, göçün kontrolü, terörizmle mücadele ve Batı yanlısı bölgesel dengelerin korunması gibi kaygılarla otoriter rejimleri destekleyen ABD ve Avrupa'nın bölgeye yaklaşımı değişmemiş, performansı belirsiz bir Arap demokrasi tecrübesi için Batı mevcut yerleşik menfaatlerini tehlikeye atmamıştır. Ayrıca Arap otoriter rejimleri sivil toplumu kontrol etmede ve otoriterliklerini üretmede daha başarılı olmuştur. Bkz. Burhanettin Duran ve Nurullah Ardiç, "Arap Baharı", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, (Küre, İstanbul: 2014), s. 677-678.

⁵ Tunus örneği için bkz. Alfred Stepan, "Towards a 'Democracy with Democrats' in Tunisia", *Revisiting the Arab Uprisings*, ed. Stephane Lacroix ve Jean-Pierre Filiu, (Oxford University Press, Oxford: 2018), s. 9-28.

⁶ Otoriter rejimlerin direnci ve adaptasyon kabiliyetleri için bkz. Joshua Stacher, *Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria*, (Stanford University Press, Stanford: 2012).

yanların iç savaşa dönmesinden en çok kim istifade etti?” sorusunun cevabı bugün itibarıyla çok açıktır. Demokratik yönetimlerin Arap ülkelerinde iktidara gelmesinden en çok rahatsız olacak güçler yani Körfez, İran ve özellikle İsrail istifade etmiştir. Otoriter rejimler protestoların meydan okumalarına karşı dirençlerini ve adaptasyon kabiliyetlerini sergilemiştir. Sonucu ise özellikle 2013’teki Sisi darbesi ile bölgede yeni otoriterliğin yükselişi olmuştur. Arap isyanlarının bastırılmasının ilk sonucu vekalet savaşlarının yaygınlaşması, terör örgütlerinin ve selefi aşırılıkçıların öne çıkmasıdır. İkincisi İslamcılar ile demokrasi ilişkisinin dönüşüm düzlemini yitirmesidir. Üçüncüsü ise bölgesel güçler arasındaki rekabetin doğurduğu kırılğan statükocu bloklaşmadır. Yeni bölgesel denklemin dördüncü sonucu İsrail’in bölgesel nüfuzunun genişlemesi iken beşincisi ise mültecilerin dramıdır.

TERÖR ÖRGÜTLERİNİN VE VEKALET SAVAŞLARININ YAYGINLAŞMASI

Arap isyanlarının Ortadoğu’da demokratik dalgaya dönüşmesinin engellenmesinin olumsuz sonuçlarından en başta geleni başarısız devletlerin artışıdır. Buna bağlı olarak terör örgütleri, milisler ve vekil güçler yaygınlaşmıştır. Etnik ve mezhep temelli devlet dışı silahlı aktörlerin bölgedeki yükselişi 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD’nin Afganistan (2001) ve Irak (2003) işgallerine kadar geri götürülebilir. İran’ın İslam Devrimi’nden (1979) sonra Şii milisleri seferber ederek kurduğu direniş hattı bölgede vekil güçler olgusunu doğurmuştur. Ancak ABD’nin Irak işgali DEAŞ başta olmak üzere aşırı Selefi örgütlerin daha sonraki yükselişinin zeminini hazırlamıştır. Ebu Gureyb Hapishanesinde temelleri atılan DEAŞ, El-Kaide’den daha radikal ve hiyerarşik bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Haziran 2014’te Irak’ın ikinci büyük şehri Musul’u ele geçirdiğinde ise tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Irak ve Suriye’de geniş bir toprak parçasında iki yıl boyunca devlet olma iddiasına kavuşan DEAŞ, Libya ve Mısır’da (Sina Yarımadası) varlık göstermiş ve birçok başkentte terör eylemleri

gerçekleştirmiştir. Yabancı savaşçılar, bombalı araçlar ve kafa kesme eylemleri ile öne çıkan DEAŞ “hilafet” iddiasıyla destek toplamıştır.⁷ Irak’ta Başbakan Maliki’nin mezhepçi politikasına tepki olarak eski Baasçı ve Sünni gruplar arasında destek bulan DEAŞ, Suriye’de iç savaşın boşluklarından istifade ederek öncelikle ılımlı muhalefetin kontrolündeki bölgeleri ele geçirmiştir. Esed rejimi tarafından dolaylı olarak öne açılan bu terör örgütünün yükselişi ABD yönetiminde DEAŞ karşıtı bir koalisyonu üretmiştir. Altmış altı ülkenin katıldığı bu koalisyon DEAŞ’ı tasfiye ederken Irak’ta kırktan fazla grubun oluşturduğu Haşdi Şabi’nin, Suriye’de ise terör örgütü PKK’nın kolu YPG’nin önünü açmıştır.

İran’ın yayılmacı bölgesel faaliyetlerinin⁸ kolu olan Şii milisler Arap isyanlarının iç savaşlara dönüşmesiyle Irak, Suriye ve Yemen’de geniş aktivite alanı bulmuştur. Suriye’de Esed rejiminin ılımlı muhalifler tarafından yıkılmasının önüne geçen ise Kasım Süleymani’nin yönettiği Şii milisler, Lübnan Hizbullahı ve 2015’te Rusya’nın askeri müdahalesi olmuştur. Irak’ta ise DEAŞ tehdidi İran etkisindeki Şii milislerin seferberliğinin temel motivasyon kaynağıdır. Yemen’de Husiler, Suudi Arabistan ve BAE’yi iç savaşın bataklığına çeken İran destekli vekil güç olarak öne çıkmıştır. Tahran’ın yaygın şekilde vekil güç kullanması rakibi olan Körfez ülkelerinin hamlelerini boşa çıkarmakla kalmamış aynı zamanda Irak ve Yemen’in başarısız devlet haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Şii milislerin vekil güçler olarak oynadığı etkin rol İran karşıtı Körfez ülkelerinin ve İsrail’in en fazla rahatsız olduğu konuların başında gelmektedir.

DEAŞ ile mücadelede Şii milislerin yanı sıra terör örgütü PKK’nın Suriye kolu olan YPG de ABD tarafından vekil güç olarak

⁷ DEAŞ’ın doğuşu, yükselişi, düşüşü ve ideolojisi için bkz. Ufuk Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016).

⁸ Abdullah Yegin, *İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017); Bilgay Duman ve Göktuğ Sönmez, “Haşdi Şabi’nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü”, *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 235-263.

kullanılmıştır. Dönemin ABD Başkanı Obama, DEAŞ ile mücadelede Amerikan askerlerinin ölmemesi için NATO müttefiki Türkiye'yi rahatsız edecek bir politika yürütmüştür. PKK'yı terör örgütü olarak tanıdığı halde PKK'nın kolu olan YPG'yi farklı bir yerde görerek DEAŞ'a karşı silahlandırmıştır. ABD'nin hem eğitim hem de on binlerce tır silah verdiği YPG'nin Türkiye'nin Suriye sınırında terör koridoru oluşturması Ankara'yı Suriye'ye askeri müdahaleye yöneltmiştir. ABD'nin terör örgütünü vekil güç olarak kullanmaktaki ısrarı Washington ile Ankara arasındaki temel bir ihtilaf noktası olarak durmaktadır.⁹

Ortadoğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkışı Suriye ve Yemen'deki iç savaşların bitirilememesi ve Irak'ta istikrarın sağlanamamasının getirdiği güvenlik krizleri ile ilgilidir. Bölgesel güç mücadelelerinin araçları haline gelen vekil güçler sadece buldukları ülkelerin egemenliğini, birliğini ve bütünlüğünü tehlikeye atmamıştır. Aynı zamanda melez savaş yöntemlerinin de unsurları haline gelen bu aktörler hem ulusal hem de bölgesel ölçekte mezhepçi ve etnik radikalleşmeyi de yaygınlaştırmıştır.

İSLAMCILAR VE DEMOKRASİ TECRÜBESİ

Arap isyanlarının başarısızlığı ile Müslüman toplumlarda demokrasinin kök salamayacağını iddia eden Oryantalist özcü argümanların bir alakası yoktur. Arap toplumlarının ihtiyacı olan demokrasi birçok aktörün el birliğiyle daha doğarken boğulmuştur. Sorumluluk karşı devrimcilerin saldırgan kampanyasında, orduların vesayetçi tutumunda, elitlerin uzlaşma üretmemesinde, ABD ve AB'nin karşı devrimci otoriter rejimlere destek veren ve bölgesel güçlerin iç savaşları teşvik eden hatalı politikalarında aranmalıdır. Arap isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanması Arap halklarının demokrasiye hazır olmaması ya da İslamcıların devrimleri

⁹ YPG'nin ideolojisi, örgütlenmesi ve PKK ile bağları için bkz. Can Acun, "PYD-YPG'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 299-324.

çılması ile açıklanamaz. İsyanların meydan okuduğu rejimler direnç ve adaptasyon göstererek bu demokrasi dalgasını öldürmüştür.¹⁰

Kuşkusuz Arap isyanlarının karşı devrimciler tarafından bastırılmasının en büyük zararı, İslamcılar ve demokrasinin uyumuna dair tecrübenin heba edilmesi ve DEAŞ gibi aşırıların önünün açılması olmuştur. DEAŞ ve Haşdi Şabi örneklerinde görüldüğü üzere Selefî ve Şii aşırıları arasındaki çatışma ile bölgede mezhepçi kutuplaşma yaygınlaşmıştır. Mursi yönetiminin bazı hatalarının yanında Körfez ülkelerinin demokrasi dalgasından korkarak Müslüman Kardeşler'e terör örgütü muamelesi yapması ve Sisi darbesini desteklemesi ile radikallerin önü açılmıştır. Sandık ile iktidara gelinemeyeceği, gelirse bile kalınamayacağı algısı güçlenirken DEAŞ ve El-Kaide türü şiddet yanlısı örgütlerin söylemleri Arap isyanlarının barışçıl sesini bastırmıştır. Bununla birlikte Tunus'ta Nahda hareketi ve lideri Gannuşi'nin iktidarı paylaşmayı kabul etmesi ve seküler eliti ikna etmesi ile İslamcıların demokrasiyi benimseyebileceği görülmüştür. İslamcılar ve demokrasi uyumunu gösterecek diğer örneklerin tasfiye edilmesi bu meselenin kapandığı anlamına gelmemektedir. Türkiye tecrübesi halen on yıl önceki örneklige sahiptir. Ayrıca 1990'ların "İslam ve demokrasi uyuyor mu?" tartışması ise geride kalmıştır. Asıl belirleyici olan şey İslam'ın ilkeleri ile demokrasi arasındaki ilişkiden ziyade elitlerin tavrı, sosyoekonomik faktörler ve bölgesel aktörlerin tercihleridir. Arap isyanları bir domino etkisi ile otoriter rejimlerin sonunu getirmemişse de Müslüman toplumlardaki demokratikleşmenin bu isyanlarla başlamadığı bilinmektedir. Demokratikleşmenin Arap isyanlarının "kış" dönmesinden sonra da devam edeceği açıktır.¹¹

KIRILGAN STATÜKOCU BLOKLAŞMA VE YENİ DÖNEM

Birinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen modern Ortadoğu günümüze gelene kadar bazı tarihi kırılma anları yaşamıştır. Bu kırılmaların

¹⁰ Marc Lynch, *The New Arab Wars*, (Public Affairs, New York: 2016), s. xviii.

¹¹ Esposito, Sonn ve Voll, *Islam, Democracy after the Arab Spring*, s. 4, 238-239.

ilki İkinci Dünya Savaşı'nı takiben bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ve İsrail'in kurulmasıdır (1948). İkinci kırılma anı Mısır'ın 1978 Camp David Antlaşması'na imza koyması ve 1979'da gerçekleşen İran Devrimi'dir. Üçüncü kırılma anı da Soğuk Savaş'ın bitimidir. Çift kutuplu dünya dengesini bozan bu gelişme sonrasında cereyan eden Irak Savaşı (1991) bölgede Amerikan karşıtlığının yükselmesi sonucunu beraberinde getirmiş, Amerikan güçlerinin İslam topraklarındaki varlığından duyulan rahatsızlık 11 Eylül 2001 saldırılarının psikolojik temelini oluşturmuştur.

ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri Ortadoğu'da bir iktidar boşluğu oluşturmuş ve bu da İran'ın ve Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu ve hareket alanını genişletmiştir. Buna ek olarak Irak'ın iç savaşa savrulmasıyla Arap dünyasını temsil eden başat bir güç de kalmamıştır. ABD ve İsrail'e endekli dış politikası sebebiyle Arap sokaklarında itibarı kalmayan Mübarek rejimi ise uyguladığı başarısız ekonomik liberalleşme politikasının ürettiği adaletsizliklerin yükü altında ezilmiştir. 2010 sonunda başlayan Arap isyanlarının "Halk istiyor" ve "Düzen yıkılsın" talepleri bölgeyi yeni bir kırılmaya taşımıştır.¹²

Arap isyanlarının yıktığı statüko yerini demokratikleşme dalgasının kurduğu yeni bir düzene bırakmamıştır. ABD'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan kısmi geri çekilmesinin oluşturduğu jeopolitik boşluklar Rusya ve bölgesel güçler arasındaki rekabet tarafından doldurulmuştur. Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler değişim sürecini yönetmek ve kendine has yeni bir bölgesel düzen kurmak için mücadele vermiştir. Statükocu Körfez ülkelerinin Müslüman Kardeşler ve benzeri hareketleri hedef tahtasına oturtması ise 2013 Sisi darbesi, DEAŞ tipi radikal örgütlerin öne çıkması ve İran yayılmacılığının güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Kırılgan ve statükocu yeni bir bloklaşma ortaya çıkmıştır. Körfez ve İran arasındaki bloklaş-

¹² Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul, (SETA Yayınları, Ankara: 2012), s. 20-21.

ma ise vekiller üzerinden Suriye'den Yemen'e iç savaşları derinleştirici etkide bulunmuştur.

Dönemin ABD Başkanı Obama 2009'da Kahire'deki süslü demokrasi söylemini sahada test edilme döneminde bir kenara koymuştur. Bush yönetiminin agresif müdahaleciliğinden sonra gelen Obama değer söylemli ancak dar menfaat tanımlı bir politika izlemiştir. Dünya düzeninde "kurumsal çok taraflılığı" takip ederken Ortadoğu'da güç rekabetini kızıştıran ve yerel aktörlerin önünü açan bir yaklaşımı benimsemiştir.

Böylece Ortadoğu halklarının katılım talepleri otoriter rejimlerin demir pençesine ve iç savaşların ateşine teslim edilmiştir. Arap isyanlarının baharı ve kışı yaşadığı Obama döneminde Batılı liberal değerlerin iflası apaçık bir hal almıştır. Çok taraflılık, insan hakları ve demokrasi artık siyasetin meşrulaştırıcı değerleri olmaktan çıkmıştır. Obama'nın halefi Donald Trump ise bu iflasın mirası üzerinde "ticari menfaatler" in ve "kuvvetli" nin sorumsuz sesini daha da yükselten bir politika yürütmüştür. Obama etkisinin bölgede ilk kaos dalgasını oluşturduğu hatırlanırsa Trump'ın da ikinci bir kaos dalgası getirdiği söylenebilir. 21 Mayıs 2017 Riyad zirvesiyle Trump daha çok silah satma ve yatırım çekme adına Körfez'in statükocu güçlerini cesaretlendirmiştir. Washington'ın nükleer anlaşmadan çekilerek Tahran yönetimine karşı maksimum baskı politikası izlemesi Körfez'i iki temel sorunu (Müslüman Kardeşler ve İran tehdidini) birlikte çözebilecekleri bir vasata kavuştukları kanaatine ulaştırmıştır. İlk "tehdid" i Mısır'da Mursi'nin devrilmesi ve Müslüman Kardeşler'in terör örgütü ilan edilmesi ile büyük ölçüde aşmışlardır. Trump'tan aldıkları cesaretle Katar'ı Hamas'a ve Libya ve Suriye gibi ülkelerdeki diğer İslami gruplara verdiği desteği sonlandırmaya zorlayarak "İslamcı demokrasi" tehdidinden tümüyle kurtulmak istemişlerdir. Katar ablukası ile İran karşısındaki bloklaşmayı kolaylaştırmayı da hedeflemişlerdir. Bu ablukanın Türkiye'nin bölgedeki gücünü sınırlandıracağını da hesap etmişlerdir.

Suudi Arabistan ve BAE'nin iki hırslı veliahdı Ortadoğu'da yeni bir bölgesel dizayn projesinin¹³ öne çıkan aktörleri olmuştur. Trump yönetiminin desteğini alan ve Suud prenslerini kontrol altına alan Veliiaht Selman, Körfez ülkelerini Suud-BAE-İsrail-Mısır hattının etrafında toplamaya çalışmıştır. Temel hedefi İran'a karşı bir blok oluşturabilmek olan bu proje Katar'ı da ablukaya alarak tedip etmeye çalışmıştır. Veliiaht Selman ve partnerlerinin bölgesel dizayn çabalarının ideolojik zeminini yeni bir seküler Arap milliyetçiliği teşkil etmiştir. Bu defa Arap milliyetçiliği Batı ve İsrail'le uyumlu olacak bir apolitik Selefilikten üretilmeye çalışılmıştır. "Ötekisi" açıktan İran ve örtülü olarak da Türkiye olan bu ideolojik arayış "ılımlı İslam" olarak formüle edilmiştir. Bu söylem sayesinde ABD ve İsrail ile Filistin meselesinden vazgeçme temelinde yakınlaşmanın sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca 11 Eylül saldırısından sonra Vehhabi ideolojisi sebebiyle eleştirilen Suudi Arabistan böylece radikal İslamcılığın sorumluluğunu İran İslam Devrimi'ne ve Müslüman Kardeşler'e yıkmıştır. Türkiye ve Katar'ı da Müslüman Kardeşler'in savunucusu olarak kodlayarak ötekileştirmiştir.

Dengeleyici bir aktör olarak Ankara'nın ablukayı aşmak için Doha'ya verdiği ekonomik, siyasi ve askeri desteğin olası bir darbe girişimini engellediği açıktır. Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma hamlesini Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eleştirmesi, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve BM'den kararlar çıkartması İsrail'le yakınlaşan Suudi Arabistan, BAE ve Mısır'ı Arap halkları nezdinde zor durumda bırakmıştır. Bir anlamda Ankara bölgesel dizayn çabasının önünde "muh-

¹³ Suudi Arabistan'da yaşanan veliaht değişiklikleri sonrasında Kral Selman'ın oğlu Muhammed bin Selman'ın fiili kral rolüne soyunması, "yolsuzluk" iddiasıyla ülke içerisinde üst düzey tutuklamalar yapması, Lübnan Başbakanı Saad Hariri'yi istifaya zorlaması, Husilerin Riyad'a İran yapımı balistik füze ile saldırması, ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'ı "çevreleme" planını açıklaması, Filistin'de Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın ABD'nin "barış" planını kabul etmeye zorlanması ve BAE'nin vekili Muhammed Dahlan'ı Filistin'in liderliği makamına hazırlaması, Suriyeli muhaliflerin Riyad'da kabuk değiştirmeye zorlanması, Trump'ın damadı ve özel temsilcisi Jared Kushner'in Riyad ve Abu Dabi'yle özel bir ilişki kurması gibi önemli gelişmeler bu yaşananların İran-Körfez ve İsrail rekabetini aştığını ve bölgesel bir dizayn amacı taşıdığını göstermektedir. Bkz. Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Geleneksel Rekabet mi, Bölgesel Dizayn mı?", *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*, ed. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 63.

kem bir dalgakıran” vazifesi görmüştür. Körfez’in cevabı ise FETÖ ve PYD’nin desteklenmesi ve Erdoğan liderliğindeki Türkiye hakkında kara propaganda (Osmanlı hilafetini getirmek, Suriye, Irak ve Libya’da yayılmak istemekle suçlamak) olmuştur.¹⁴

Körfez’in iki hırslı gücü Suudi Arabistan ve BAE, Trump dönemi boyunca yaptıkları bütün hamlelerine rağmen İran’ı sınırlandırma ve yeni bölgesel dizayn projelerinde başarılı olamamıştır. İran’ın direnişi, Körfez’in yetersiz kapasitesi ve ABD’nin kapsamlı olmayan stratejisi sebebiyle yeni dizayn çabası bölgesel kaosu derinleştirmekten öteye gitmemiştir. Böylece Arap Baharı ile sarsılan Ortadoğu dizayn edilerek yeni bir statüko oluşturulamamıştır. İran’ın Lübnan ve Yemen’de zayıflatılması, Suriye’de Esed rejiminin yeniden inşa edilmesi, Filistin’in Dahlan liderliğinde İsrail’le anlaşmaya zorlanması, Körfez’deki Katar gibi rakiplerin ekonomik ve hatta askeri metotlarla dizginlenmesi ve Arap Baharı öncesi elit ideolojisinin canlandırılması sağlanamamıştır.¹⁵ 2019’da İran destekli füzeler Suudi Arabistan’ın petrol tesislerini vurduğunda Başkan Trump’ın sessiz kalması Körfez ülkeleri için şok tesiri yapmıştır. İran ile sıcak çatışma durumunda ABD’nin onları yalnız bırakacağı hissiyatı derinleşmiştir. Biden yönetiminin gelişi ile Washington yeni bir Ortadoğu politikası şekillendirmektedir. İran ile nükleer anlaşmaya dönüş ise bu politikanın en önemli ayağı olmaya adaydır.

Demokrasi ve insan hakları söylemini “ABD geri döndü” politikasının temelini koyması Biden yönetiminin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da olası etkisi konusunu gündeme taşımaktadır. Bu politikanın bölgesel gerilimlerin azaltılması ve mevcut otoriter rejimlerin reforma yoğunlaşmasına katkı sağlaması gerektiği analizi¹⁶ yerinde olsa da çok iyimser kaçmaktadır. ABD’nin Obama dönemindeki demokrasi promosyonu

¹⁴ Burhanettin Duran, “Selman’ın Hamleleri ve Üç Bloklı Ortadoğu”, *Sabah*, 9 Mart 2018; 2015’ten itibaren iddialı bir bölgesel politika izleyen Selman önce Katar ablukası, ardından Yemen iç savaşındaki başarısızlığı ve daha sonra Kaşıkçı cinayetindeki rolü ile Ortadoğu’daki etkisini yitirmiştir.

¹⁵ Ulutaş ve Duran, “Ortadoğu’da Geleneksel Rekabet mi, Bölgesel Dizayn mı?”, s. 83.

¹⁶ Carl Bildt, “Arab Hope Springs Eternal”, Project Syndicate, 30 Aralık 2020.

politikası Arap isyanlarının özgürlük ve değişim hayallerinin başarısız olmasında ağırlıklı bir sorumluluğa sahiptir. On yıl sonra yeniden bir demokrat başkan ABD’de göreve başlamıştır. Obama’nın Mısır ve Türkiye seyahatlerinde verdiği demokrasi söylemine benzer şekilde Biden demokrasi ittifakı kurmaktan bahsetmektedir.¹⁷ Ancak bu demokrasi ittifakının önceki demokrasi promosyonlarından farklı olduğu açıktır. Obama’nın başkan yardımcılığını yapan Biden’ın “demokrasi” gündeminin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da “demokratikleştirici” bir etkisi beklenmemektedir. İlgisini Asya Pasifik bölgesine çeviren Washington yönetimi Ortadoğu bölgesinde herhangi bir demokratik dönüşüm politikası hedeflememektedir.

Yine de Arap isyanlarının onuncu yılında Biden yönetiminin Ortadoğu politikasının bölgesel düzeni nasıl etkileyeceği meselesi ortadadır. Zira Biden yönetiminin iki sebeple bölge sorunları ile uğraşmaktan kendisini alamayacağı öngörülebilir. İlki Afganistan’dan Irak ve Suriye’ye kadar Ortadoğu’daki mevcut ABD varlığı ve yüzleşeceği sorunlar zaten Washington’ın yakın ilgisini gerektirmektedir. İkincisi Biden yönetimi, Çin (stratejik tehdit) ve Rusya’yı (rakip) sınırlandırma hedefinin Ortadoğu, Afrika ve Orta Asya bölgelerindeki yansımalarından kaçamayacaktır. Pekin’in büyüyen ticari nüfuzu ve Moskova’nın siyasi boşlukları doldurma becerisi Ortadoğu siyasetinde kalıcı görünmektedir. Moskova ve Pekin, Washington’ın atacağı yanlış adımlarla yeni müttefikler kazanma fırsatlarını kollayacaklardır. “ABD sonrası Ortadoğu” olgusunu yönetmek Washington’a maliyetli olmaya devam edecektir. Biden yönetiminin bölgeye verdiği ilk mesajlar Yemen savaşında Riyad yönetiminin yalnız bırakılması, Veliht Selman’ın muhataplığının düşürülmesi ve İran ile nükleer anlaşma seçeneğinin konuşulması olmuştur.

Bu arada Arap isyanlarının onuncu yılında Ortadoğu yeni bir hareketlilik içindedir. Bir dizi olay ve tartışma iç içe geçmektedir: Doğu

¹⁷ Bkz. Joe R. Biden, “Why America must Lead Again”, *Foreign Affairs*, (Mart-Nisan 2020).

Akdeniz denkleminde Türkiye ve Mısır'ın birbirini gözetleyen tutumları, Tel Aviv'den Ankara'ya gönderilen sıcak mesajlar, Türkiye, Rusya ve Katar dışişleri bakanlarının Suriye toplantısı, İran destekli grupların Irak'ta ABD'yi hedef alan saldırıları, Papa'nın Irak ziyareti, Rusya'nın İdlib ve Cerablus'ta baskısını artırması, Yemen'den Suudi Arabistan'a artan saldırılar, İran medyasındaki Ankara ile Riyad'ın Yemen'de iş birliği yapacağı korkusu. Bunlar küresel ve bölgesel güçlerin rekabet, kavgı ve iş birliği alanlarını gözden geçirdiklerinin işaretleridir. Biden yönetiminin yavaş yavaş şekillenen Ortadoğu politikasının söz konusu arayışlara katkısının olduğu söylenebilir. Yine de bunun bölgedeki son dönem hareketliliğini tümüyle açıklamaya yetmediği açıktır. Bölgesel aktörler Arap isyanları sonrası politikalarını ve özellikle Trump döneminde test ettikleri ittifak ve ilişki tarzlarını yeniden ele almaktadır. Bunların bir kısmı başarıların konsolidasyonu, bir kısmı başarısızlıkların telafisi ve bir kısmı da yeni tehdit-fırsat algısı ile irtibatlıdır. Önde gelen bölge ülkeleri yeniden konumlanmakta ve bozulan ikili ilişkilerle ilgili yeni çalışma yöntemleri arayışındadır. Ortadoğu'daki aktörlerin yeni konumlanmasında Türkiye, İran ve İsrail'in etkin yerleri olacağı anlaşılmaktadır. Bu noktada İsrail'in bölgedeki nüfuzunun genişlemesine değinmek yerinde olacaktır.

İSRAİLİN NÜFUZUNUN GENİŞLEMESİ

Arap Baharı'nın kışa çevrilmesinden en fazla istifade eden Ortadoğu ülkesinin İsrail olduğu açıktır. Tel Aviv yönetimi neredeyse hiçbir şey yapmadan karşısında duracak hiçbir Arap ülkesinin kalmaması fırsatını yakalamıştır. Dahası Trump döneminin (2017-2021) Tahran yönetimine karşı "maksimum baskı" politikasının katkısıyla İran karşıtı bloka liderlik edecek noktaya gelmiştir.

Müslüman Kardeşler'in Mısır'da Muhammed Mursi'yi ülkenin ilk seçilmiş cumhurbaşkanı yapabilmesi demokratik dalganın kendilerine gelmesinden ürken Körfez ülkelerini harekete geçirmiştir. Öncelikle 2013'teki Sisi darbesi desteklenmiş ve daha sonra "İsrail ile dolaylı ya

da doğrudan müttefiklik ilişkisi aramak” gibi Arap siyasetini derinden etkileyen dramatik bir değişim gerçekleşmiştir.

Trump’ın yardımıyla dört Arap ülkesi Tel Aviv ile diplomatik ilişki başlatmıştır. Diplomatik ilişkiden daha etkili olan husus ise İsrail’in bir düşman olarak kodlanmasının terk edilmesi hatta İran ve Türkiye karşısında destek alınacak bir müttefik olarak değerlendirilmeye başlanmasıdır. Böylece İsrail sadece kendisine karşı savaşabilecek Suriye ve Mısır gibi Arap ülkelerinin tehdidinden kurtulmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Arap ülkelerinin hem İran ve Türkiye ile hem de kendi aralarındaki rekabetinde etkili olabilecek bir konuma yükselmiştir.

Trump yönetiminin “İsrail ile normalleştirme” kampanyası ABD’nin son yirmi yılda Ortadoğu’ya üçüncü müdahalesi olarak tanımlanabilir. Bush, Obama ve Trump dönemlerinde farklı tiplerdeki müdahalelerin kazananı hep İsrail olmuştur. İlki 11 Eylül 2001, sonrası Afganistan ve Irak işgalleridir. Saddam’ın yıkılışı Irak’ı başarısız devlete çevirmiştir. İkincisi 2010 sonunda başlayan Arap isyanları sürecinde Obama yönetiminin politikasıdır. İsrail ile mesafeli olsa ve İran açılımını yapsa da Obama, demokratik devrimlerin Körfez eliyle boğulmasına müsaade ederek Suriye, Libya ve Yemen gibi yeni başarısız devletlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Arap dünyasındaki çatışmalar Filistin meselesini gölgede bırakan yeni dramalara sebep olmuştur. Üçüncü müdahale ise İran’ı sınırlandırma adına İsrail ile Körfez’i bir araya getiren Trump’ın politikası olmuştur.¹⁸

Arap yönetimleri ile halkları arasında İsrail’e dair farklı yaklaşım tarzı giderek derinleşmektedir. Yönetimlerin “Kudüs ve Filistin davasından vazgeçmesi” şeklinde anlaşılacak bu yeni politikaları geniş halk kitleleri nezdinde meşruiyet kaybı getirecek bir husustur. Bu sebeple olacak ki Suudi Arabistan İsrail ile normalleşme kampanyasında geri durmuş, Trump’ın gidişyle de normalleşme hız kesmiştir. Kuşkusuz Biden yönetimi ABD’nin İsrail taraftarı politikasını değiştirmeye-

¹⁸ Burhanettin Duran, “Üçüncü ABD Müdahalesi ve Körfez’in Geleceği”, *Sabah*, 22 Eylül 2020.

cektir. Ancak Filistin'e insani yardımı başlatması ve iki devletli çözümden –söylem olarak bile olsa– bahsetmesi Arap yönetimlerinin İsrail ile yakınlaşmasını yavaşlatacaktır.

MÜLTECİLERİN DRAMI

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki isyanların bir diğer önemli sonucu iç savaşlar sonucu yüz binlerin hayatını kaybetmesi ve milyonların ülkelerini terk etmek zorunda kalmasıdır. Esed rejiminin halkını katletmekten çekinmemesi 3,7 milyon Suriyelinin Türkiye'ye, 1 milyona yakın Suriyelinin ise Lübnan'a göçmesi ile sonuçlanmıştır. Lübnan bu mülteci yükü altında ezilerek başarısız devlet olmaya doğru sürüklenmiştir. Türkiye ise Suriye'nin kuzeyindeki YPG koridorunu ortadan kaldırmak için askeri operasyonlar düzenlemek durumunda kalmıştır. Ankara yönetimi ÖSO'nun kontrolüne geçen yerlerde güvenli bölgeler kurarken İdlib bölgesi halen güvenlik ve yeni mülteci akını açısından sorunlu durumdadır.

Suriyeli mültecilerin çoğunluğunun hedefi AB ülkelerine göçmektir. 2015'teki göç dalgası Avrupa'yı istikrarsızlığa ve aşırı sağın güçlenmesine itmiştir. Türkiye ve AB arasında imzalanan göç mutabakatı ile bu dalga durdurulmuş ise de mültecilerin geleceği konusu halen Ankara ve Brüksel arasında müzakere edilmektedir. AB'nin hem demokrasi promosyonu hem de mültecilere yönelik politikalarında iddia ettiği değerleriyle uyumlu bir sınav veremediği görülmektedir. DEAŞ militanlarının Avrupa başkentlerinde gerçekleştirdiği terör eylemleri Avrupa ülkelerinin merkez siyasetini aşırı sağın baskısı altına sokmuştur. İslam karşıtı, yabancı düşmanı ve ırkçı politikaların etkisinin oluşturduğu içe kapanmacı dalga o denli etkilidir ki Şubat 2021 itibarıyla Fransa'da Macron yönetiminin bakanları aşırı sağcı Le Pen'i İslam politikasında yeteri kadar sert olmamakla eleştirir hale gelmiştir.¹⁹ Suriye'deki insani dram karşısında Batı dünyasının gösterdiği düşük performans "Batılı

¹⁹ "Fransa İçişleri Bakanı Darmanin, Aşırı Sağcı Le Pen'i 'Yeteri Kadar İslam Karşıtı Olmamak'la Suçladı", Anadolu Ajansı, 13 Şubat 2021.

değerler” iddiasını iflasa sürüklemiştir. Bu yönüyle Arap isyanları Avrupa’nın krizinin bir göstergesi olarak da tarihin sayfaları arasındaki yerini almıştır.

ON YIL SONRA TÜRKİYE’NİN ÖNCELİKLERİ

Arap isyanlarından on yıl sonra yapılacak muhasebede halen en önemli ülke kuşkusuz Türkiye’dir. Demokratik tecrübesi ile Arap isyanlarına örneklik teşkil eden Türkiye 2013’ten itibaren verdiği mücadele ve 2016 sonrası yeni hamleleri ile bir başarı hikayesi olarak Arap halklarının önündedir. AK Parti ve lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık yargı ve 15 Temmuz askeri darbe girişimlerini aşarak ve PKK-YPG ile mücadelede gösterdiği başarı ile Türkiye’nin küresel ve bölgesel iddiasını yükseltmiştir. FETÖ ve PKK-YPG tehditleri ile mücadele Türk demokrasisinin ve devletinin gücünü göstermiştir. Suriye’den gelen mülteci ve terör sorunları ile uğraşırken Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılmak Ankara’nın dış politika algısında bir değişim yaşattır. Özellikle 2015’te Suriye’de karşı karşıya gelmek Ankara ve Moskova yönetimleri arasında yeni bir ilişki tarzını beraberinde getirmiştir. Rus savaş uçağının düşürülmesinin getirdiği krizin aşılmasıyla iki ülke arasında Suriye, Libya ve Dağlık Karabağ’da aynı anda hem rekabet hem de iş birliği yapmanın önü açılmıştır.

2016-2021 döneminde Ankara proaktif bir güvenlik anlayışına geçerek Suriye, Doğu Akdeniz, Libya ve Dağlık Karabağ hamlelerinde bulunmuştur. Türkiye’nin sert güç kullanarak bölgesel etkisini pekiştirmesi ABD, AB ve bölgesel güçlerle ilişkilerinin mahiyetini dönüştürmüştür. Ankara kriz bölgelerinde daha fazla dikkate alınırken Türkiye’nin gücünü sınırlandırmak isteyen hamleler ve propaganda faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu arada Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası sistemin adaletsizliklerine tek ses çıkarabilen lider olarak halklar nezdinde yerini tahkim etmiştir. Bu sebeple Arap halkları Türkiye tecrübesini halen çok yakından takip etmektedir. Türkiye, Arap isyanlarının “bahar” yerine “kış” ile sonuçlanmasından en fazla etkile-

nen ülkelerin başında gelmektedir. On yıl sonra yapılacak bir değerlendirilmede Türkiye'nin Arap isyanlarına cevaben yaşadığı dönüşümü dört maddede özetlemek mümkündür.

Birincisi isyanlar öncesi Arap komşuları ile ikili iş birlikleri geliştiren ve bunu bölgesel ekonomik entegrasyona taşımak isteyen Ankara, değişen jeopolitik realite sebebiyle komşularla sıfır sorun politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Suriye ile stratejik iş birliği noktasına varan ikili yakınlaşma önce Beşşar Esed'e "reform yap" baskısına ve daha sonra Esed'in kendi halkını öldürmeye başlaması ile muhalefeti desteklemeye dönüşmüştür. Son on yılda 4 milyona yakın Suriyelinin Türkiye'ye göçmesine sebep olan iç savaş birkaç aşamadan geçmiştir. Önce 2014'te Irak'ta Musul'u ele geçiren DEAŞ, Suriye'de de hızla muhalefetin kontrolündeki bölgeleri işgal etmiştir. ABD ve müttefiklerinin DEAŞ ile mücadelesi PKK'nın Suriye'deki kolu YPG'ye sınır boyunca geniş bir alanı kontrol etme fırsatı tanımıştır. PKK-YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde bir terör koridoru kurması üzerine Türkiye Ağustos 2016'dan itibaren Suriye topraklarına askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Önleyici güvenlik konsepti etrafında üç hareketin ilki (Fırat Kalkanı) DEAŞ'a, ikisi (Zeytin Dalı ve Barış Pınarı) de YPG'ye karşı yapılmıştır. En son çare olarak askeri müdahale yapmak zorunda kalan Türkiye 2021 başı itibarıyla İdlib dahil yaklaşık 4 milyon Suriyelinin güvenliği ve insani yaşamı için sorumluluk üstlenmiştir.

İkincisi isyanların statükocu güçler tarafından bastırılmasıyla yeni otoriter rejimlere muhalif Arapların sığındığı ülke Türkiye olmuştur. İstanbul'un Arapların yeni siyasi ve entelektüel başkentine dönüştüğü sıklıkla medyada yer almıştır.

Üçüncüsü isyanların vekalet savaşlarına dönmesiyle Türkiye; İran, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle rekabet etmeye mecbur kalmıştır. Suriye'de Rusya'yı 2015'te askeri müdahaleye ikna eden İran, milisleri ile yıkıcı bir siyaset izlemiştir. Trump döneminde İsrail ile yakınlaşan bazı Körfez ülkeleri sadece İran'ı değil Türkiye'yi de sınırlandırmayı hedeflemiştir. Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika yeni mücadele alanı ol-

muştur. Yunanistan ve Fransa ile birlikte harekete den BAE öncülüğündeki bu ülkeler Türkiye'nin artan nüfuzundan rahatsızlık duymaktadır. Gerektiğinde Batı'ya ve İsrail'e tavır alabilen Türkiye'nin aktif dış politikasının Arap halkları nezdinde sahip olduğu popülaritenin mevcut rejimleri sıkıştıran bir demokratik örneklik teşkil ettiği açıktır.

Dördüncüsü 2010 sonunda Tunus'ta başlayan demokratikleşme dalgasını boğan yeni otoriter dalga 2013'te Sisi darbesi ile Türkiye'yi de etkileyen yeni bir dönem başlatmıştır. Mayıs 2013 sonunda Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık 2013 yargı darbesi girişimi ve 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi ile Türk siyaseti de türbülansa sokulmuştur. Demokrasisini korumak için Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde mücadele eden Ankara bu türbülansı aşmak için proaktif bir güvenlik ve dış politikaya yönelmiştir. Arap Baharı'nın kışa çevrilmesinden sonra ve ABD'nin bıraktığı jeopolitik boşlukları doldurma mecburiyetiyle Türkiye'nin çevresindeki bölgede inisiyatif alması bazı Ortadoğu başkentlerinin karşı ideolojik kampanyaya yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Ankara'nın "yayılmacı ve ideolojik dış politika" yürüttüğü suçlaması eşliğinde "Yeni-Osmanlılık, İslamcılık ve Pan-Türkizm" etiketleri medya başlıklarını ve yorumlarını işgal etmiştir.

SONUÇ

Arap isyanları demokratikleşme ile değil baskıcı otoriterliğin artışı, mezhepçi radikalleşme, vekalet savaşları ve bölgesel müdahalecilik ile sonuçlanmıştır. Protestocular eskiyi yıkmakta başarılı olurken yeni rejimler oluşturamamıştır. Boşluğu iç savaş, DEAŞ ve Şii milisler doldurmuştur. Mısır gibi otoriter rejimler 2011'deki isyanlardan çok şey öğrenerek sosyal medya ve sivil toplumu kontrol altına alacak yeni enstrümanlar geliştirmiştir. Otoriter rejimlerin direnci ve öğrenme kapasitesi statükoyu devam ettirebilmelerinde kritik görünmektedir. Ancak bunların kısa vadeli sonuçlar olduğunu görmemek ve otoriterliğin devam edebileceğini düşünmek Arap isyanlarından hatalı ders çıkarmak olur. 2011'de isyanları tetikleyen ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar

2021'den bakıldığında azalmak bir kenara daha da derinleşmiştir. Arap gençlerinin ülkelerinin rejimleri ile ilgili hayal kırıklığı artmaya devam etmektedir.²⁰ Otoriter rejimlerin istikrarlı bir döneme kavuştuklarını sanmaları ölümcül bir hata olacaktır.

Arap isyanlarının motivasyon kaynağı olan hayaller ve idealler –gerçekleşemese de– halen bölge halklarının gönlündeki yerini korumaktadır. Alınan acı derslerin ışığında yeni bir isyan dalgasının ne zaman geleceğini kestirmek zordur. Ancak mevcut otoriter rejimlerin 2010'dan daha kırılğan hale geldikleri açıktır. Rızayı, katılımı, özgürlüğü ve refahı sağlamadıkça Arap halklarının yeniden protestolara başlaması ihtimali günümüzün otoriter rejimlerinin uykularını kaçırarak bir ihtimal olarak halen ortadadır. Yolsuzluk, başarısız ekonomiler, giderek fakirleşen sosyal hizmetler, mülteciler ve yerinden edilenlerin artışı, ihlal edilen insan hakları ve gençlerin işsizliği sorunları on yıl önceden daha kötü durumdadır. Bu sorunlara tepki olarak 2019'da Cezayir'den Sudan'a, Mısır ve Lübnan'dan Irak'a kadar bölge çapında yapılan protestolar "Arap isyanları 2.0" olarak görülmüştür. Bu dalgadaki protestocular ilk dalgadan dersler çıkararak Cezayir ve Sudan'da Abdülaziz Buteflika ve Ömer Beşir'in iktidardan düşmesi için barışçıl ancak daha ısrarcı davranmışlardır. Hakiki değişimin bir gecede gelmeyeceğini ve bir siyasi modele geçmek için sürekli baskı uygulamak gerektiğini öğrenen yeni protestocuların Arap isyanları 3.0 ya da 4.0 versiyonlarını gerçekleştirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.²¹ Mart 2020'de başlayan yeni tip koronavirüs (Covid-19) küresel salgınının sosyoekonomik etkileri Arap isyanlarını tetikleyen şartları daha da kötüleştirmektedir.

²⁰ Lynch, *The New Arab Wars*, s. xxi.

²¹ Megan O'toole, "Arab Spring 2.0: Five Lessons from 2011 for Today's Protesters", Middle East Eye, 23 Aralık 2020; Georges Fahmi, "Five Lessons from the New Arab Uprisings", Chatham House, 12 Kasım 2019; Noah Feldman 2019 baharındaki Sudan ve Cezayir halk hareketlerinden üç ders çıkarır: i) Orijinal Arap isyanlarının halen örneklik olma gücü vardır. ii) Trajik başarısızlıklara rağmen Arapça konuşan dünyada halen hükümetleri değiştirebilecek siyasi eylem mümkündür. iii) Protestocular için Arap Baharı'nın alfabesi, ordular için de Arap kışının alfabesi halen imkan dahilindedir. Bkz. Feldman, *The Arab Winter*, s. 160.

Bastırılan devrim fikrinin yarım kaldığı, eski düzenin yıkıldığı ancak mevcut statükocu yapının kalıcı olamayacağı da bugünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın gerçekliğidir. Arap halklarının taleplerini bastıran otoriter rejimlerin belirlediği bugünkü bölgesel düzen istikrar sağlamaktan uzaktır.²²

Diğer bir deyişle Arap isyanlarının Körfez statükocuları eliyle iç savaşlara çevrilmesiyle oluşan bölgesel istikrarsızlık devam etmektedir. Başarısız devletler, milisler, terör örgütleri, istihbarat oyunları, yolsuzluklar ve halkından kopuk rejimler yaygınlaşmıştır. Bölgesel güçlerin rekabetinde Yemen'den Libya'ya uzanan bölgede hep aynı hikaye yürürlüktedir. İran "direniş hattı" siyasetiyle, İsrail de Trump döneminde ileri taşıdığı "yayılmacı/ilhakçı siyaseti" ile ve BAE-Suud ikilisi "demokrasi korkuları"nın beslediği müdahaleleriyle bölgede istikrarı bozmaktadır. Türkiye'nin 2016'dan sonra sert güç kullanarak üstlendiği dengeleyici rol Trump döneminde Suud-BAE ikilisinin yeni bir bölgesel dizayn yapmasını engellemiştir. Suriye'de Suud nüfuzu ve Libya'da BAE etkisi geriletilmiştir. Ancak İsrail'in Arap isyanları sonrası Ortadoğu'da en fazla kazanan ülke olduğu ortadadır. Bölgenin geleceği küresel güçler olarak ABD, Rusya ve Çin'in politikaları ile bölgesel güçler olarak Türkiye, İran ve İsrail arasındaki ittifak ve rekabet ilişkileri ile belirlenecektir. Körfez ülkelerinin bu rekabetteki yeri giderek etkisini kaybetmektedir. Biden yönetiminin yeni İran politikasının Tahran'ın bölgesel yayılmacılığını artırıcı etkide bulunması muhtemel gözükmektedir. Böylesi bir durumda Türkiye, Körfez ve İsrail arasında yeni bir denklemin oluşması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Arap isyanlarının onuncu yılında yapılacak bir muhasebede mezhepçi kutuplaşma, aşırılık, başarısız devletler ve vekil mücadelelerinin devam edeceği öngörülebilir. Mevcut Arap rejimleri Suriye ve Yemen'deki iç savaşları sona erdirecek bir rol üstlenmekten uzaktır. Kör-

²² Marc Lynch, "The Arab Uprisings Never Ended", *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2021; Lynch, Arap isyanlarının sona erdiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Ortadoğu'daki gidişatın ümitli olmak için çok az şey sunduğunu ancak Arap isyanlarının eninde sonunda gerçekleşeceğini ve bölgesel düzeni 2011'den farklı şekilde dağıtacağını öne sürmektedir.

fez ülkelerinin İran ile kutuplaşma politikası da istenilen sonucu üretememiştir. Suudi Arabistan ve BAE'nin hırslı politikaları önce Katar ablukasıyla Körfez'i bölmüştür. Sonra da Arap dünyasını Rusya, Türkiye, İran ve İsrail karşısında zayıflatmıştır. Lübnan'dan Yemen'e seferber ettiği Şii milislerle yayılmacı siyaset izleyen İran ise ancak Trump döneminin maksimum baskı politikası ile bir nebze dizginlenebilmiştir. Riyad ve Abu Dabi yönetimleri Suriye, Irak ve Lübnan'daki nüfuzlarını kaybederken Libya'da etkisiz aktörlere dönüşmüştür. Bölgenin geleceği Arap ülkelerinin dağınkılığı ile birlikte Türkiye, İran ve İsrail arasındaki rekabette ikincil konumda kalacağı bir perspektif sunmaktadır. Biden yönetiminin nükleer anlaşmaya dönüş ihtimali Körfez ülkeleri ve İsrail'in gözünde İran'ın bölgesel yayılmacılığının baskılanmasında zafiyet oluşturacaktır. Washington'un Riyad'ı Yemen iç savaşında yalnız bırakması, Husileri terör örgütü listesinden çıkarma ihtimali, Filistin'e yardımı yeniden başlatması Körfez ve İsrail'i yeni konumlanmalara itmektedir. İran'ı sınırlandırmanın zorlaşacağını gören bu aktörler Türkiye ile ilişkilerini yeni bir düzleme taşıma emareleri göstermektedir. Trump döneminde sert gücünü kullanarak yeni kazanımlar elde eden Türkiye bu kazanımlarını tahkim etmek istemektedir. Bunun için Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail ile yeni sayfa açarak ilişkilerde normalleşme niyeti göstermektedir. Arap isyanlarının onuncu yılında bölgesel güçler yeni bir stratejik değerlendirme yaptıklarının işaretlerini vermektedir. ABD'nin bölgesel dizayn yapma iradesi göstermediği bu yeni dönemde Rusya ve bölgesel güçlerin (Türkiye, İsrail ve İran) yeni bir rekabete hazırlandığı söylenebilir.